otázku, pokud účastným na obchodech záložních bude moci býti dobrovolný člen řemeslných společenstev (na příklad továrník, který ze řemeslníka vyrostl). V rámci záložny samotné podle návrhu, který i zde sleduje původní intence ústavní, má i nově zaváděný peněžní obchod sloužit původnímu úkolu, jednak převzetím části obecných nákladů správních a po čase snad těchto nákladů celých a konečně přímou i nepřímou participací základního fondu, který slouží jenom řemeslníkům menším, na výnosu nově zavedených obchodů peněžních. Zůstane tudíž záložna i po zamýšlené přeměně obecně užitečnou institucí. Návrhem stanov učiněno bylo dále opatření, aby Záložna řemeslníků pražských i se svými velikými prostředky vepiata býti mohla do nového živnostenského kreditního systému u nás a byla tu snad i činitelem vedoucím. Návrh zachovává úzkostlivě annexní poměr záložny k řemeslnickým společenstvům pražským a neřeší otázku právnické povahy ústavní, poněvadž by každá změna právě na této půdě naraziti musila na celou spoustu překážek. Proto také nebylo uvažováno zatím o úplné autonomii správní a zachovávají se z důvodů vhodnosti posavadní formy úředního dohledu. Přehlédnouti se při tom také nesmí, že posavadní stav dává pro budoucnost plnou jistotu, že i po sebeznačnějším rozšíření činnosti ústavní zůstane záložna v rukou živnostnictva.

Kdyby na příklad ústav přetvořen byl na podkladě zákona družstevního, kdo za to ručí, že transformační proces nezačne hned aneb alespoň v krátkém čase. Již zvýšením risikové premie letošního roku ukázala správa ústavní, že jí skutečně tane na mysli ústavní zájem, návrhy instruktorovy o dalším rozšíření ústavním ve hlavních rysech ústně přednesené byly přijaty s porozuměním, a tak možno souditi, že za pomoci úřadů stojíme před tvorbou nového živnostenského velikého ústavu, který znamenati může a bude v našich poměrech pilíř pro celý náš domácí živnostenský úvěr.

JUDr. *Karel Polák.*

„Duševní dějiny moderního člověka hospodářského."

Werner Sombart, národohospodářský historik německý, vydal novou knihu »Der Bourgeois«, příspěvek »k duševním dějinám moderního člověka hospodářského«. Knihu opět vysoce zajímavou, plnou zajímavých fakt i duchaplných konstrukcí a smělých myšlenek, knihu svědčící o neobyčejné sečtělosti autorově v hospodářské a kulturní historii, opět však knihu, v které jste na rozpacích, není-li její materiál shledáván a jemně upravován i přizpůsobován, aby skutečně dokazoval thesi, kterou si Sombart předložil.

Nechť již však přinášíme knize vstříc plnou důvěřivost čtenáře, oslněného množstvím z části zcela nových poznatků, či kri-

tickou střízlivost, která jeho vývody opatrně řadí a srovnává s jinými prameny a obrazy minulosti, nebude jistě nezajímavo obeznámiti české obecenstvo s nejnovější sensací, jakou kniha Sombartova rozhodně jest, nechať již ve vědě má sensace příchuť jakoukoli.

Titul »Měšťák« nevystihuje plně obsah knihy, autor chce vylíčiti, jak vznikl hospodářský duch naší doby, a »měšťák« je mu jen representativním nositelem tohoto ducha. Co však rozuměti duchem v životě hospodářském? Sombart odpovídá, že všechno duševní, co vystupuje na venek v oboru života hospodářského, souhrn duševních vlastností a činností, jež při hospodaření padají v úvahu, všeliké projevy intelektu, všeliké povahové rysy, hodnotné úsudky a zásady, jimiž se určuje a řídí chování se hospodařících lidí.

Werner Sombart brání pak svoji starší thesi, že tento duch, který ovládá hospodářské subjekty, může býti a také již býval přerozdílný, dle individuí, dle povolání, dle zemí, dle dob a pod., že v určitých dobách vždy určitý duch života hospodářského převládal, t. j. určoval hospodářská jednání většiny lidí, a že tento duch spolu s dočasnou vnější strukturou hospodářského života charakterisuje jednotlivá období hospodářská. A klade si za úkol vylíčiti proměny hospodářského ducha v dějinném období kultury západoevropskoamerické, zvláště vznik onoho ducha, který téměř výhradně ovládá naši přítomnost, kapitalistického. V tomto období, od vstupu germánskoslovanskokeltických národů v dějiny, přeměnilo se v základech hospodářské smýšlení, vytvořil se z ducha staršího duch kapitalistický, jako se byl podobný vytvořil již v kulturách světa antického.

I.

Jaké bylo hospodářské smýšlení člověka předkapitalistického? Východiskem veškeré hospodářské činnosti byla naturální potřeba člověka: kolik statků spotřebuje, tolik musí býti vyrobeno, kolik vydává, tolik musí přijmouti. Tato potřeba sama neurčuje se však libovůlí individua, nýbrž nabyla časem uvnitř jednotlivých sociálních skupin určité pevné velikosti a formy: je to idea výživy stavu přiměřené, která ovládá všechno předkapitalistické hospodaření. Panské živobytí pro vrchnosti světské i duchovní, stavby zámků a kostelů, turnaje a přepych i nad poměry, který nutně vedl k hospodářské zkáze velké části starých rodů šlechtických ve všech zemích; pro sedláky, řemeslníky a kramáře tradicionelní výživa rodiny, kterou měl sedlákovi zabezpečovati přiměřený lán půdy, řemeslníkovi dostatečný rozsah odbytu výrobků. Nad to, čeho vyžadovala úhrada vlastní potřeby, se nehospodařilo, není stopy po lásce k hospodaření, duševní vztahy člověka k hospodářské činnosti byly asi jako vztahy dítěte ke školnímu vyučování, kde bylo jen lze se vyhnouti, nepracovalo se, ohromný byl počet svátků, při práci se nepospíchalo, nebylo zájmu provésti dílo v čase co nejkratším nebo

v daném čase díla co nejvíce, pracovalo se, jak bylo od předchůdců zděděno nebo obvyklo, však hleděno, aby dílo chválilo svého mistra, sedlák i řemeslník stál za svým produktem se ctižádostí umělcovou, odpor byl proti falsifikátům a surogátům i proti vší povrchní, nesolidní práci. Bezpečný klid byl základním rysem všeho života předkapitalistického.

Tento klid přeměnil se v nepokoj, společnost vyvinula se ze zásadně statické v zásadně dynamickou. Duch, který provedl tuto změnu a rozbil v trosky starý svět, byl duch našich dnů, duch kapitalistický. Jak vznikl tento duch a jaké byly jeho zdroje, jak vyvíjely se složky ducha kapitalistického, duch podnikatelský a duch občanský?

Dějiny kapitalistického ducha mají počátek v zápase bohů a lidí po držbě neblahého zlata: počátky touhy po zlatě ztrácejí se v šero dob předhistorických. Kdo jen mohl, schraňoval zlato v jakékoli podobě, králové a náčelníci pečovali o poklady, princům zakládán vlastní malý poklad hned při narození, dcery královské vybavovány při svatbě zlatem a skvosty, poklady sbírali i velmožové a úředníci, kteří opět často jako houby od králů byli vymačkáváni, kostely a kláštery ukládaly své příjmy a dary v zlatých mísách a církevních nádobách. Teprve asi ve 12. stol. jest žízeň po zlatě vystřídávána žízní po penězích, po raženém drahokovu jako obecném měřítku hodnot, měnidle a platidle. Po židech a kněžích — na lichvu kněžskou bylo si stěžováno již na koncilech 9. stol. — asi od 13. stol. alespoň v pokročilejších zemích — Italii, Francii, Německu — roste ziskuchtivost a mamonářství; od 16. stol. všude v západní Evropě peníze nabývají vládnoucího postavení: i úřady se prodávají, šlechtici sešvakřují se se zbohatlou chátrou, státy zařizují svou politiku na rozmnožení peněz (merkantilismus), v prvních desítiletích 18. stol. zažil francouzský i anglický svět první peněžní horečku, jaká od té doby vždy čas od času se vyskytuje.

A lidé vymýšleli přerozmanité praktiky, aby se dostali v držbu touženého zlata. Namnoze daleko ještě větší význam nežli obchod, živnosti a zemědělství měly pro rychlé zbohatnutí kariéra úřednická podplácením, zpronevěřováním a j. vedlejšími výdělky; kupování úřadů, t. j. práva na důchody ze sportlí a poplatků, vstup do služeb boháčů a zejm. od 17. stol. důchod z daňových pachtů a státních dluhů. Vlastní zárodky a náběhy ke kapitalistickým podnikům však tkvějí v jiných praktikách, v nabývání bohatství násilím, kouzly, vynalézavostí a penězi. Násilím: v Německu, ale i ve Francii a v Anglii ve středověku i po něm bylo loupežné přepadání na silnicích a řekách nikoli příležitostnou výstředností, nýbrž sociální institucí, »šlechtic se učil loupežnictví jako obuvník ševcovině«, v Italii a v Anglii zvláštní odrůda, lupičství námořní, vystupuje skoro vždy ve formě hotového podniku. Kouzly: hledání pokladů, v oněch dávných dobách ne tak pošetilé, vždyť zejm. v časech válečných bývaly jistě značné massy drahokovu raženého i neraženého zakopávány v zemi; horečka zlatokopská, která ve stol. 13.

a 14. i pozdějších právě tak bujněla jako v 19. stol. v Kalifornii a Klondiku; konečně snaha dělati zlato, alchemie, v jejíž pravdivost věřil kde kdo od sedláka až po knížete a která dosáhla vrcholu v stol. 16. Vynalézavostí: století renaissance a baroku hemží se technickými nápady, nesčetnými návrhy na reformu a přetvoření státních financí i soukromého hospodářství, množství lidí činí z vynalézání projektů hotovou živnost, aby knížata, velmože a boháče získali pro své plány a přiměli je k jich provedení. Klasickou zemí živnostenských projektantů, donneurs d'avis, byla v 17. stol. a hluboko do 18. stol. Francie i Anglie — jsou to duševní předchůdci Lawsů, Pereirů, Lessepsů, Strousbergů i tisíců dnešních duší »gryndérských«. Konečně penězi: soukromým půjčováním, hrou loterní, která od konce 17. století silně se rozmohla, i od počátku stol. 18. bursovní hrou, která měla již v 17. stol. klasického předchůdce v tulipánové horečce holandské.

Sombart líčí dále podstatu ducha podnikatelského. Rozuměje podnikem (v nejširším smyslu slova) všeliké uskutečnění dalekojdoucího záměru, k jehož provedení je potřebí trvalého spolupůsobení více osob pod jednotnou vůlí, v kterémkoliv oboru lidské činnosti (hospodářský podnik jest odrůdou podniku vůbec, kapitalistický podnik odrůdou podniku hospodářského), zove duchem podnikatelským souhrn všech duševních vlastností, které jsou potřebny k úspěšnému provedení nějakého podniku. Tyto vlastnosti jsou různé dle různého úkolu a rozsahu i obtíží podniku; vždy však musí podnikatel býti dobyvatelem, organisátorem, obchodníkem, musí míti dost duševní svobody, pružnosti a vytrvalosti, musí dovést lidi správně posuzovati, způsobilé vyhledati a je na pravé místo postaviti, konečně dovést vzbuditi zájem, důvěru a koupěchtivost.

Nejprvnější formy podniků spatřuje Sombart v »podnicích« válečných, vlastnosti, které činí dobrého vojevůdce, jsou blízce spříbuzněny s typickými ctnostmi podnikatelskými, náčelníci žoldnéřských vojsk od konce středověku vystupující jsou dokonalými typy válečných podnikatelů. Podniky, často velkého slohu, tkvěly v pozemkových vrchnostech, u kterých rovněž velká massa lidí záměrným způsobem byla spojena ku pravidelné práci na společném díle dle nejvyšší řídící vůle, podnikem k válce i v míru byl a jest konečně moderní stát se svým umělým sdružením mnoha lidí pod vůli jediné osoby a svým velkolepým aparátem správním, a také v církvi každé založení nového kláštera nebo nového biskupství je v jádru týž děj, jako založení přádelny nebo banky.

Pro základní typy kapitalistického podnikatelstva není rozhodno, odkud přicházely peníze k opatření výrobních prostředků potřebné — tito peněžníci bývali přepestrá společnost, zejm. hornictví bylo v 15. a 16. století vydržováno penězi z nejrůznějších sociálních vrstev připlývajícími — nýbrž hleděti dlužno k těm živlům, které byly duší těchto podniků. A těmito základními typy podnikatelskými, které spolupůsobily při přeměně podniků v kapitalistické, byli

loupežní dobyvatelé (Freibeuter zove je Sombart), feudální pánové a byrokrati. Určitá válečná tažení směřovala již od počátku jen k nabytí peněz a zlata, zvl. podniky námořního lupičství. Toto bylo v italských přímořských městech ve středověku již sociálním zařízením: Amalfi, Janov, Pisa, Benátky byly vesměs hnízda organisovaného korsárství, z něhož pocházel valný díl jejich bohatství, a podobně v prvních stoletích novověku opět všechny národy západoevropské; v 16. a 17. stol. jsou Anglie a státy novoanglické (americké osady) korsárskými národy par excellence. Plavby objevitelské přes to, že u nich spolupůsobily tu a tam ideální motivy, vědecké nebo náboženské zájmy, ctižádost a j., byly jen odrůdou námořního lupičství, organisovanými lupičskými taženími, jichž nejmocnější pohnutkou byla zištnost a cílem drancování v zámořských obvodech. A v čele těchto podniků stáli geniální a bezohlední lupiči z téhož fládru, jako Francesco Sforza, Cesare Borgia a j. náčelníci band italských, mužové, kteří dnes veleli loďstvu flibustýrskému a zítra spravovali nejvyšší úřady ve státě; duch, který je naplňoval, oduševňoval všechen veliký obchod a všechno koloniální hospodářství do stol. 18. I v Německu výprava Welserská do Venezuely nejisto, byla-li jízdou objevitelskou či podnikem koloniálním či obchodním nebo tažením lupičským, dokonce i veliké obchodní kompanie 16. a 17. stol. byly poloválečné dobyvatelské společnosti, výsostnými právy a státními mocenskými prostředky vypravené. I pro normální obchod s domorodci vystupovalo se s velikým aparátem vojenským, citadelami, děly atd. Také vrchnostenská hospodářství, zprvu na úhradu vlastní potřeby obmezená, vyrostla časem v hospodářství výdělková, kapitalistická, nejen v zemědělství, nýbrž i v hornictví, textilnictví, sklářství, výrobě porculánu, papíru a j. a feudální hospodářskou soustavu s prací nevolnickou či otrockou zaváděli Italové v Levantě, Španělé a Portugalci v Americe. K nositelům moderního ducha podnikatelského náležel dále i panovník a jeho úřednictvo, moderní království mělo po staletí od středověku až po naši dobu velikou úlohu jako zakladatel kapitalistických průmyslů a j. odvětví hospodářských, státní podnikání pak vyznačovalo se velkolepým rysem, vyškoleným organisačním aparátem, dalekosáhlostí záměrů, tvůrčími ideami, vědeckým školením. Konečně byli zakladateli kapitalistických podniků spekulanti, pak obchodníci, kteří své řemeslnické malozávody časem nad původní rozsah rozšířili v kapitalistické, přejavše někdy též organisaci výroby (v textilnictví, krejčovství, galanterním zboží a j.) — tento »kupecký« duch nejryzeji ke květu vyspěl u Florenťanů, Skotů a Židů — i řemeslníci: v strojnictví právě tento typ řemeslníka, dlouholetým namáhavým zápasem ke kapitalistickému podnikateli se dopracovavšího, byl přímo pravidlem v počátcích rozvoje kapitalismu.

Avšak v tom, co dnes označujeme jakožto ducha kapitalistického, tkví kromě podnikatelského ducha a výdělkového pudu i množství jiných duševních zvláštností, jichž určitý komplex Som-

bart shrnuje v pojem občanských ctností, t. j. všech oněch názorů a zásad, které tvoří dobrého občana a hospodáře, solidního a »rozvážného« obchodníka. Jsou to především pro vnitřní úpravu hospodářství »svatá hospodárnost«, nevydávati více, než obnášejí příjmy, zásadné zavrhování všech pravidel kavalírského života, a dobrovolná spořivost, vydávati méně, než by se dle příjmů mohlo, pracovitost a mírnost v požitcích, ekonomie práce, sil i času — v tu dobu Franklin vynašel proslulé rčení time is money — a pro obchodní morálku, t. j. ve styku se zákaznictvem a vnějším světem vůbec, kupecká solidnost a tedy spolehlivost v držení daného slova, »reelní« obsluha, včasné plnění závazků a p. — solidnost, která se zvětšovala s rozmachem kapitalistického ducha —, pro obchod konečně občanská slušnost, která zvyšuje úvěr, kterou tedy musí býti vidět a v níž je vždy i něco svatouškovského. Vedle těchto občanských ctností je to i vznik a vybudování kupeckého počtářství, které tvoří důležitou součást kapitalistického ducha, počtářství, jehož kolébkou jest Italie a přesněji Florencie. Řádné počítání musilo být velmi znenáhla naučeno. Teprve ve 13. století zdomácňují v Italii arabské číslice s místní hodnotou, v 15. stol. »vynalézají se« desetinné zlomky, počátkem 16. stol. šíří se z Italie do Francie a Německa »vlašská praktika«, r. 1615 je rok narození počítacího stroje, od 14. stol. vyvíjejí se v obchodních městech italských počtářské školy, pak i v německém Bukovci a Hamburce. Počátky spořádaného knihvedení sahají do 13. stol., v 14. stol. bylo známo již i dvojité účetnictví, jemuž prvního theoretického propracování poskytl fra Luca Paciuoli. Vůdčí úloha v kupeckém počtářství a účetnictví přešla potom z Italie na Holandsko i Anglii.

Kapitalistický duch vyvinul se u všech národů evropských a amerických, které tvoří dějiny nového věku, avšak nikoli v stejné době, ne stejným stupněm intensity, ne stejně extensivně (na rozličné sociální vrstvy národa), ne se stejnou trvalostí. Nejranněji v Italii, již od 13. stol. v obchodních republikách hornoitalských a v 14. stol. je tam již zjevem hromadným. Ve Florencii již v 14. stol. vládlo zimničné snažení výdělkové, a umírající otcové testamentárně žádali, aby jejich synové 1000 zlatými byli pokutováni, kdyby neprovozovali žádné pravidelné živnosti; ve Florencii doznalo prvního vytvoření a důkladného zpracování specificky kupecké obchodní jednání, účetnictví, statistické posuzování věcí — ale duch podnikatelský záhy tam ochabuje, v jižní Italii již od konce 15. stol., v ostatních částech země od stol. 16. radost z výdělku, a obchodní čilost ustupuje pohodlnému živobytí polo vrchnostenskému, polo rentnéřskému. Také na poloostrově pyrenejském, kde alespoň v 14. stol. obchodní svět silně byl proniknut duchem kapitalistickým, kde neuhasitelná žízeň po zlatě i smělý duch podnikatelský vyvrcholil v 15. a 16. stol. v dobyvatelských výpravách do Ameriky a v kolonisaci nového dílu světa, v 17. stol. nastává úplné ochabnutí, smysl národa se odvrací od všeho hospodářského a nakloňuje se k věcem církevním, dvorským nebo ry-

tířským, pohana utkvívá na obchodu i na zemědělství a »španělská lenost« zdomácňuje záhy i v koloniích španělských a portugalských. Francie byla sice vždy bohata na veliké a geniální podnikatele s duchem převážně spekulativním a dobrodružní spekulanti velkého kalibru zůstali zvláštností Francie až podnes — od Jacques Coeura v 15. stol. a Fouqueta za doby Ludvíka XIV. až po muže, jako byli v 19. stol. Lesseps a Boncourt, Rochefort a Humbert, Duperdussin a Saccard — avšak v masse kupectva a průmyslnictva a co do střízlivých středních podniků bylo málo podnikavosti a skrovně vyvinut duch kapitalistický: positivní lidové ideály francouzské jsou stále ještě náklonnost k panskému, přepychovému životu, záliba v zajištěném a váženém postavení úřednickém, skrovné oceňování činnosti obchodnické a průmyslové. V Německu počíná skutečný rozkvět kapitalistického ducha teprv od r. 1850; sice počátky jeho vývoje a rozšíření sáhaly do doby Fuggerů (16. stol.), ale rozvoj ten nedá se daleko srovnávati s kapitalistickým duchem italských měst již ve stol. 14., podstata kapitalismu vystupovala i v 16. stol. v Německu jen ve zjevech zcela ojedinělých, obchodní účtování a kupecká rutina byla u srovnání s anglickou a holandskou velmi skrovná, rozmach kapitalistického ducha německého byl v 16. stol. velmi záhy přerván feudalisačním procesem italskému podobným, čilejší průmyslový a obchodní ruch počíná znovu teprv v 18. stol. a znovu ochabuje počátkem stol. 19. Dnes arci Německo zápolí se Spojenými Státy o palmu nejvyšší vyspělosti ducha kapitalistického, německý podnikatel představuje vedle amerického nejryzejší typ podnikatelský, jejž v Německu nad to vyznačuje jeho přizpůsobivost ku přáním a zvláštnostem odběratelů, jeho veliký talent organisační, péče o vědecké zdůvodnění a proniknutí procesů výrobních.

Snad první zemí, kde kapitalistický duch dospěl k plnému rozmachu, zmocnil se celého národa a doznal všestranně stejnoměrného, dosud neznámého rozvoje, byly Spojené provincie nizozemské. V 17. stol. je Holandsko naveskrz a nepopíratelně vzorem kapitalistické země, vysokou školou všech kupeckých umění a semeništěm občanských ctností. Všechny přístavy a zátoky holandské i všechny kanály vnitrozemské byly pokryty plavidly, každý dům byl plavební školou s mapou námořní, živnosti kvetly, zahálčivost byla trestána, boháči zůstávali střídmí a šetrní, leckdo, který prodával nejjemnější sukna, sám se odíval v prosté, také v kupeckém počtářství Holandsko stalo se vzorem. Avšak válečný a dobyvatelský smysl zmenšil se již kolem 17. stol., v 18. scvrkl se i duch podnikavosti, Holanďan »ztučněl« a stal se z obchodníka peněžníkem celé Evropy. Ve Velké Britanii bral se rozvoj kapitalistického ducha směrem přerozdílným: Irsko je dosud dechem jeho dotčeno tak málo jako žádná jiná země, v Anglii již v 16. stol. proniká mohutný duch podnikatelský, který pak nezkrotně a jakoby přes noc koncem 17. stol. zachvacuje dosud

živořící Skotsko. Dnes však i v Anglii nastalo kapitalistické ochabnutí, anglický podnikatel nešel s pokrokem doby a vědy, opozdil se s technikou, zanedbává reklamu a zákazníkům se nepřizpůsobuje, podnikavost a pracovitost ustupují radosti z přepychu, panského života a sportu, jež žijí z práce černochů, Číňanů a Indů a z úroků a pozemkových rent všech národů. Dnes kapitalistický duch s důsledky svými nejvíce jest rozšířen ve Spojených Státech amerických, ne teprv nyní, nýbrž od samého počátku kolonisace.

Přes tyto různé formy vývoje kapitalistického ducha v různých zemích a dobách lze všude vytknouti jisté společné znaky a rysy alespoň pro dva základní typy: podnikatele (měšťáka) doby ranně-kapitalistické (až asi do konce 18. stol.) a podnikatele moderního. Pro měšťáka starého slohu bohatství je sice touženým cílem, ale má býti počestně nabyto a šťastným činí jen moudré jeho užívání; tempo obchodní jeho činnosti bylo pozvolné — bylo obecnou snahou a zvyklostí s nastřádaným, byť i skromným majetkem odebrati se v ještě dobrých letech na odpočinek ve ville, touha, která se vine všemi italskými knihami kupeckými, německou renaissancí i anglickými kupci století 18. — pomalé, vážné, trochu upiaté bylo i vystupování podnikatelů, obchodní zásadou bylo vysoké ceny a velký zisk, byť i při malém obratu; nemravné bylo odlákávat sousedům zákazníka, až do 19. stol. byla u vznešených domů kupeckých nechuť i k prostým ohláškám obchodním a za dokonce zavržitelnou platila obchodní reklama nebo podbízení cen, po celou dobu vystupuje snaha vyráběti zboží dobré a pravé, i pokroky techniky jsou vítány, jen pokud neničí lidského blaha, i Colbert spatřuje ve vynálezci strojů, které uspořují práci lidskou, »nepřítele práce«, a zavádění jich v Anglii i Francii zamítáno, protože by připravovaly dělníky o chléb. Volné rozpětí podnikatelského ducha, výdělkového pudu a ekonomického racionalismu bylo stále ještě něčím zadržováno, nechť to byla prastará idea slušného živobytí pro každého, nechť tradicionalismus, nechť pochybnosti ethické. To změnilo se asi počátkem 19. stol., zprvu znenáhla a povlovně, pak rychle a náhle.

Vznikl typ moderního člověka hospodářského, moderního podnikatele. Avšak i dnes není pouze jediný typ podnikatelský, ještě dnes jsou skupiny: loupežně dobyvatelská — »Cecil Rhodes je vyslovená lupičská povaha, objevitel, dobyvatel, překonatel zcela velkého slohu«, podobný mužům renaissance; feudální — baron Stumm a bánští magnáti hornoslezští; byrokratická — podnikatelé, kteří přesností jednání, úzkostlivým pořádkem, uvážeností záměrů činí dojem spíše byrokratů nežli obchodníků, ani nemluvě o ředitelích státních a jiných veřejných podniků; skupina spekulantská, obchodnická, manufakturnická. Avšak k nim přidružily se nyní i nové typy, míšenec spekulanta a technika, generální ředitelé obrovitých podniků a pod. Avšak ve všech těchto typech jest opět jednotný duch velkokapitalistický: snaha

po co nejvyšším výdělku a rozkvětu závodu, který naproti podnikateli stojí bezmála jako bytost tělesně samostatná s neodvislou existencí hospodářskou, horečná činnost spekulační a kalkulační, bezměrná práce a úžasné napětí sil, rozrušení duševního života i schopnosti k velkým náruživostem, v lásce buď úplná apathie nebo krátké vnější opojení; absolutní racionálnost a použití každé nejdokonalejší methody ať v technice výrobní, ať v kupecké organisaci, lákání zákaznictva a reklama i zlevňování produktů, snaha po volnosti bezohledného výdělku, zvěcnění občanských ctností píle, spořivosti a solidnosti, které se staly součástmi obchodního mechanismu.

To všechno platí arci jen pro veliké podniky; ve středních a malých tvoří občanské ctnosti ještě dnes součást povahových vlastností podnikatele a jsou jako osobní ctnosti stále ještě nutnými předpoklady i hospodářského úspěchu. *Dr. Gruber.*

ZPRÁVY.

Pasivnost rakouské tržební bilance. Proslulý vídeňský profesor politické ekonomie a bývalý ministr financí Böhm-Bawerk v řadě statí v »N. F. P.« vyložil své názory o příčinách dnešní pasivnosti tržební bilance Rakousko-Uherska. Jak známo, byla naše tržební bilance přes 30 let od r. 1875 do 1906 nepřetržitě aktivní s jedinou výjimkou malého pasiva v r. 1898; před tím byla v l. 1859—1869 aktivní, v l. 1870—1874 pasivní. Rokem 1907 počala neznačným obnosem 44·7 mil. K pasivnost, která v letech následujících číslicemi 142·8, 427·4, 434·3, 787·4 v roce 1912 vyšinula se k neobyčejné na naše poměry výši 822·9 mil. korun. O příčinách pasivnosti této není dosud plně uspokojivého vysvětlení. S počátku chápána ryze mechanicky nutností zvýšeného přívozu potravin a surovin a citelným znesnadněním našeho exportu, zejm. do orientu, i škodlivým směrem naší politiky obchodní. Jiní spojovali ji s industrialisací Rakouska a prohlašovali ji proto za trvalou a nezměnitelnou. Trvale pasivní tržební bilanci mohou však míti jen státy, které průmyslovým vývojem zbohatnuvše staly se věřiteli jiných zemí a berou tedy z této chudší ciziny úroky a dividendy konec konců v podobě zboží, které z nich pro svoji vzrostlou spotřebu přivážejí, j. Německo, Belgie, Francie a především Anglie, jejíž tržební bilance jest již od mnoha desítiletí trvale pasivní (r. 1912 na př. skoro 146 mil. liber = asi 3500 mil. K). My však jsme bohužel dosud naopak státem do ciziny silně zadluženým. Ovšem může býti industrialisace země spojena s pasivností tržební bilance, arci jen s přechodnou. Když totiž země rolnická, kapitálově slabá, počíná se obraceti od zemědělství k průmyslu, nebývá s to, aby veliké a nákladné investice se zařizováním průmyslových závodů a potřebných k tomu i vyspělých zařízení pomocných (dopravních, úvěrních a pod.) nesla z vlastní síly kapitálové, nýbrž vypůjčí

„Duševní dějiny moderního člověka hospodářského."

(Werner Sombart: Der Bourgeois.)

II.

V druhém díle své knihy Sombart pokouší se zjistiti, které jsou zdroje kapitalistického ducha, jak v duších lidí vzniklo kapitalistické smýšlení hospodářské? Leckteří pokládají za samozřejmé, že kapitalistický duch byl vytvořen kapitalismem samým, jiní, že vznik kapitalistického ducha jest problémem, jehož řešení cestou vědeckého poznání jest nemožno. Jisto jest arci, že počátky jistých stavů a směrů duševních nejsou historií listinami doloženou, lze však nicméně zjistiti, které určité okolnosti byly zdrojem určitého smýšlení hospodářského, jsme-li si zároveň vědomi, že podmínky vzniku ducha kapitalistického jsou dle různých období kapitalistického vývoje velmi rozdílné, že druhově různé jsou i jednotlivé složky kapitalistického ducha — vrozené instinkty a pudy, určitá tvářnost povahy a naučené znalosti — i konečně přenášení jejich s osoby na osobu, s pokolení na pokolení. V prvním směru Sombart zdůrazňuje rozdíl mezi obdobím ranného a obdobím vysokého kapitalismu; v nové epoše činí podnikatel kapitalismus, v druhé činí kapitalismus podnikatele, v oné byly teprve sbírány znalosti, zkušenosti i prostředky a tvořeny organisace kapitalistické, v této kapitalistická organisace je nesmírný kosmos, který jednotlivci-podnikateli normy hospodářského jednání vnucuje a který je mu dán jako fakticky nepřeměnitelný domeček, v němž musí jako hlemýžď žíti a jemu se přizpůsobiti.

Aby tedy vylíčil vznik duševního směru, zvaného kapitalistickým, Sombart zjišťuje předem biologické základy, na kterých spočívají celé dějiny ducha kapitalistického. Všeliké formy, v kterých se zjevuje duch kapitalistický, dají se uvésti na jisté »vlohy«, t. j. na původní, zděděnou povahu organismu, pomocí které je v něm připravena schopnost a tendence k určitým funkcím nebo náklonnost k získání určitých stavů, na duševní disposice, které jsou u různých lidí v různých dobách rozdílné. Lidi, kteří se vůbec nebo vyšší měrou hodí za kapitalistické podnikatele, »povahy s kapitalistickým založením«, lze tedy označiti za zvláštní buržoasní povahy, za »rozené« bourgeois, i kdyby se jimi v životě nikdy ani nestali. V každém dokonalém bourgeois pak vězí dvě duše, duše podnikatelská a duše měšťácká, jež obě spojeny tvoří teprv ducha kapitalistického. Podnikatel kapitalistický, má-li své funkce úspěšně vykonávati, musí, hledíme-li k jeho duševním vlastnostem, býti rychlý v chápání, bystrý v úsudku, důsledný v přemýšlení, živého ducha, dobré paměti, znalý lidí a světa, bohatý ideami, nápady, činorodou energií, podobný vojevůdcům a státníkům. Také měšťáctví vězí v krvi, také měšťákem je člověk od přírody, hospodár-

ným, vypočítavým, správným, střídmým, zejm. i v lásce, a ze kříženi povah podnikatelských s měšťáckými vznikají dle Sombarta povahy buržoasní.

Jsou tyto povahy zastoupeny u jedněch historických národů četněji nežli u jiných, můžeme rozeznávati národy s větším nebo menším nadáním pro kapitalismus, zůstává toto národní založení stejné či se mění během času a čím? Z toho, že skutečný vývoj kapitalistického ducha provedl se u všech národův evropských, ale ne stejným průběhem, aniž stejnou mohutností, Sombart uzavírá, že všichni evropští národové jsou založeni ke kapitalismu, t. j. že v každém byl dostatečný počet typů s vlohami kapitalistickými, že však u různých národů toto založení bylo různé, t. j. bylo různé početné zastoupení kapitalistických vloh a byly tyto vlohy i kvalitativně různé. Byli národové již s původním podprůměrným založením kapitalistickým a jiní s nadprůměrným. K oněm patřili Keltové a některé kmeny germánské — kdekoli tvořili Keltové většinu obyvatelstva, nikde nedošlo k pravému rozvoji kapitalismu (Irové, hornozemci ve Skotsku, také tendence k rentnéřství a úřednictví ve Francii lze odvozovati z krve keltické) — na pyrenejském ostrově Gotové, k těmto jednak národy se zvláštním založením pro velkorysé podnikatelství násilnické — Římany, Normanny, Longobardy, Sasy a Franky — jednak národy s nadáním spíše k úspěšné pokojné činnosti obchodní — Etrusky, Řeky, Frýsy a židy.

V každé generaci se ovšem založení národa mění, protože v každé generaci znovu a znovu provádějí proces přetvořovací jednak přirozený výběr, jednak pomíšení krve. Kdežto však židé představují již předem obchodní národ téměř ryzí kultury, na př. u Florenčanů bojovná šlechta silně prosáklá krví germánskou dílem vymizela — násilím nebo vystěhováním — dílem se přizpůsobila životu měšťanskému, obchodnickému, a podobně v dolním Skotsku dosáhlo frýsské kupectvo zdrcující převahy nad šlechtou, která se uchýlila do hor. Jako přirozený výběr a přizpůsobivost působilo i smíšení krevní, které počíná již ve středověku a od 16. stol. ve Francii a v Anglii nabývá vždy většího významu. Sombart přejímá zde pak přímo zákon (theoretický), že při smíšení krve panské a měšťanské tato se prokazuje silnější: ze šlechty stávají se přimíšením kramářské krve obchodníci a průmyslníci.

Jak se nyní z takto disponovaného — přirozenými vlohami, přirozeným výběrem a pomíšením krevním — lidského materiálu tvořila individua s kapitalistickým směrem duševním vlivy vnějšími, t. j. určitými silami mravními a určitými okolnostmi sociálními? Mezi mravními mocnostmi jsou to filosofie — duch pozdní antiky, skoro všichni moralisté starověku a zvláště oni autoři, kteří ve svých spisech uložili již hotové snůšky praktických pravidel pro spořádané hospodaření — Xenofon, Columella, Cato a ostatní scriptores rei rusticae — a zvláště náboženství, především katolické: počátky kapitalismu spadají v dobu, v níž církev svým pravidlům podrobila všechen život sociální. Sama Italie byla ve

14. stol. ještě naveskrze církevního smýšlení, teprve v 15. století počíná skepticismus, církevní horlivost nebyla nikde větší nežli ve Florencii, v tomto Betlemě kapitalistického ducha křesťanského původu, Toskána byla v ranném středověku vlastní tvrzí klerikalismu, a tento silný náboženský základní rys u velké massy katolíků, reformací většinou ještě posílený, potrval ještě až do konce epochy ranného kapitalismu: kupci a průmyslníci stol. 18. jsou ještě právě tak zbožní jako ve stol. 14. a žijí »v bázni boží«, zisk je božím požehnáním, všechno je od boha, svěřování celého obchodu bohu nestalo se ještě prázdnou frasí, tak jako v naší době, kdy obvyklé »S Bohem« při počátku našich účetních knih činí dojem blasfemie. Ušní zpovědí církev určovala všeliká jednání člověka, i konání ve věcech hospodářských. Také u protestantův a u židů mělo náboženství převážný význam pro hospodaření člověka dřívějších dob, především u židů, protože u nich náboženství proniklo až do nejnepatrnějších úkonů života všedního, protože u židů lépe než kdekoli jinde bylo postaráno, aby každý předpisy náboženské skutečně znal, a protože žádný národ se nesnažil předpisy tyto tak úzkostlivě plniti jako židé. Plnění zákona bylo ostatně to jediné, co židům uprostřed pronásledování a pokořování poskytovalo lidskou důstojnost a tím vůbec i možnost existence. Tato pravověrnost udržela se pak ne pouze v massách, nýbrž i a právě v inteligentnějších a bohatších vrstvách, ze kterých měl se po výtce zroditi duch kapitalistický.

Sombart dokazuje nyní oproti dosavadním názorům vědeckým, že — s výjimkou Španělska, kde náboženský zájem, tisíciletým skoro zápasem s islamem stupňovaný, na konec zatlačil všechny zájmy ostatní — všude jinde katolicismus vývoj kapitalistického ducha urychlil a podporoval, ani nehledíc k finančnímu hospodářství papežův. Thomismus, který od 14. stol. ovládá oficielní katolictví, za základní ideu své ethiky postavil racionalisování života, podřízení pudův a smyslů rozumu, řádné hospodaření penězi i časem, střední cestu mezi lakotou a mrháním, obchodní solidnost; jsou to právě vlastnosti dobrého a úspěšného podnikatele, které se tu vychvalují jako ctnosti a hledí vypěstiti vší autoritou církve. Starokřesťanský ideál chudoby úplně zmizel, jenom nemá býti bohatství zneužíváno a při jeho nabývání nemají býti porušeny ani hranice rozumu ani příkazy mravnosti co do volby prostředků. Známý zákaz braní úroků obsahoval nejmocnější podnět k rozvoji kapitalistického ducha, ne úrokem ze zápůjčky, nýbrž podnikavostí a prací má kapitál přinášeti prospěch svému majiteli.

Protestantism svým prohloubením náboženského citu a zvnitřněním člověka znamenal nejprve na celé čáře vážné nebezpečenství pro kapitalismus a zvláště pro kapitalistické smýšlení hospodářské — Luther ve své hospodářské filosofii vrátil se daleko za thomismus, i v kalvinismu je nejprve znáti silné nepřátelství proti kapitalismu a jeho duchu a v puritánské ethice vystupuje znovu v popředí starokřesťanský ideál chudoby, odsuzuje

se ještě ostřeji kapitalistické snažení zištné a znovu se hodnotí předem zabývání se bohem, většina času tráví se v kostele nebo přípravami pro bohoslužbu — ale puritanismus přece svému nepříteli kapitalismu prokázal bezděky službu, vysloviv zásady thomistické ethiky o racionalisování a methodisování života, o potlačování pudů rozumem, o přičinlivosti, mírnosti, spořivosti znovu, ještě náruživěji a dílem příkřeji a jednostranněji, a proti thomistickému smyslu pro velkolepost, uměleckost, nádhernost, veřejný přepych, puritanism postavil hotové skrblictví.

Také mezi judaismem a kapitalismem jsou vnitřní spojitosti. V židovském náboženství nebylo nikdy výlučně uznaného ideálu chudoby, židovství stejně prosté všeho uměleckého cítění jako puritanism, bylo již příznivo bohatství, když křesťané byli ještě zaujati esseovským ideálem chudoby, a byli tedy židé o tisíciletí dříve pro kapitalismus připraveni, a jejich přímo převratný účinek byl umožněn tím, že jejich ethika od starozákonných dob měla dvojí tvářnost dle toho, šlo-li o žida či o cizince: styk s cizinci byl netoliko bezohlednější, i obchodní morálka byla volnější, a záhy již názor o podstatě obchodu a živnosti přetvořoval se obecně ve směru živnostenské svobody a svobodného obchodu.

Jaké nyní vnější (sociální) okolnosti vykonávaly rozhodující vliv na chod duševního vývoje moderního člověka hospodářského? Podnikatelského ducha podněcoval především stát. Leckdy ovšem jej také zdržoval: přepjatý fiskalism, nesprávná daňová politika, nesprávná opatření živnostensko- a tržebněpolitická mohou ochromovati ducha podnikatelského, ještě mocněji působí však neproduktivní zadlužování státní, zejm. pro účely vojenské — »jakmile bohatí lidé počnou kupovati renty, místo co by strčili peníze v kapitalistické podniky, počíná proces jejich duševního ztučnění« — odcizování nejzdatnějších živlů buržoasie kapitalismu tím, že jsou povyšováni na šlechtice, a pod. Ale proti tomu stojí mohutná podpora, jakou stát kapitalistickému duchu všemožným způsobem poskytuje. Stát byl sám jedním z prvních kapitalistických podnikatelův a zůstal i jedním z největších, působil poučně v otázkách organisačních a výchovně v otázkách obchodní morálky, dřívější »artes sordidae« povznesl mezi ušlechtilá zaměstnání.

Ještě většího vlivu dosahoval stát oklikou, utvářením své hospodářské politiky. V období ranného kapitalismu stát merkantilistický přímo dohánět soukromníky, aby se uplatňovali jako kapitalističtí podnikatelé, poskytuje privilegia, monopoly, obchodněpolitickou ochranu i přímé premie; od škol počtářských, ve Florencii již ve 14. stol. založených, až k dnešním vysokým školám obchodním veřejné ústavy k šíření a prohloubení kupeckých vědomostí staly se zároveň štěpnicemi ducha kapitalistického. Kde pak příslušníkům národa chyběla opora mocného státu (Švýcarsko, Německo do r. 1870), byli tím intensivněji donucováni, aby si bez válečných lodí v pozadí pouze kupeckou obratností a výrobní zdatností vybojovali váženého postavení v cizině. Moderní stát však přímo

*

poskytoval nejlepší vzor pro kapitalistické velkopodniky svou úřednickou byrokracií, dalekosáhlostí svých cílů a pevností v jich sledování, byl sám prvním velikým »podnikem«. Z jednotlivých odvětví státní správy na vývoj kapitalistického ducha především účinkovaly vojenství, státní finance a dluhy, státní církevní politika. Specificky vojenské ctnosti — disciplina a organisační schopnosti — jsou i cnostmi kapitalistickými: průmyslová převaha německých podnikatelů i dělníků také v tom se zakládá, že prošli povětšině dresurou vojenskou, vojenství konečně povzneslo sociálně židy, kteří půjčovali knížatům peníze k válkám potřebné a obstarávali pro ně i potraviny, šatstvo a zbraně, a je tedy spoluzodpovědno za pozdější emancipaci židů a tím i za rozšíření kapitalistického ducha židům vlastního v moderním světě. V stejném směru působilo i finančnictví státní. Konečně stát vytvořiv pojem státní církve stvořil i pojem kacířů nebo nepravověrných jakožto zvláštní politické či sociální kategorie. Poněvadž toliko příslušníci státní církve byli v plném držení všech občanských práv, kdežto členové ostatních vyznání byli jako jen poloobčané vyloučeni z veřejných úřadů a hodností, »kacířství« nehledíc k vyznání, které bylo pokládáno za kacířské — všude až za 18. stol. židé, v katolických zemích protestanté, v protestantských katolíci a směry ke státní církvi nepřináležející, ve V. Britanii tedy presbyteriáni, kvakeři atd. — stupňovalo mocně výdělkový zájem a obchodní zdatnost, kterouž jedině bylo lze dosíci významu a moci, a ovšem v prvé řadě v podnicích kapitalistických. S druhé strany pak právě postavení jejich jako heterodoxních slibovalo jim obchodní úspěch jen při nejúzkostlivější svědomitosti a nejpečlivějším přizpůsobení se potřebám zákaznictva. Tak shledáváme Hugenotty od 16. do 18. stol. všude na prvním místě jako bankéře, velkokupce, průmyslníky, podobně non-conformisty ve Velké Britanii. Již Petty (1699) pravil, že »obchod spočívá ve všech státech a pod každou vládou v rukou strany heterodoxní a těch, kteří zastupují jiné nežli veřejně uznané mínění«, tedy v Indii, kde je uznáno mohamedánské náboženství, jsou nejvýznamnějšími obchodníky Hinduové, v Turecku židé a křesťané, v Benátkách, Neapoli, Livorně, Janově a Lisaboně židé a nepapeženci, ve Francii Hugenotti, v Irsku většinou opět katolíci.

S otázkou náboženského a politického kacířství souvisí stěhovalectví, které rovněž mnoho přispělo k vytvoření kapitalistického ducha, zejm. v přetvoření jeho ve formu vysokokapitalistickou. Sombart dotýká se zajímavého zjevu, že od počátku historie k svéráznému vývoji náboženských soustav i technických vynálezů, forem všedního života, krojů a mod i státních převratů a bursovních zařízení vyšel přečasto podnět zvenčí, od »cizinců«. Také v oboru hospodářského života shledáváme přistěhovalce jako nositele vyšších forem hospodářských styků nebo zakladatele nových industrií. Lombarďané a jiní italští peněžoměnci provozovali své obchody v pozdním středověku ve Francii, Anglii a j., hedvábnický

průmysl lyonský a švýcarský i rakouský vzešel od cizinců, i jiné nesčetné průmysly zakládány byly od Francouzů, Němců, Holanďanů, Vlachů v cizích zemích, a sice skoro vždy, když přecházely ve formu kapitalistickou.

Ještě citelnější nežli tato ojedinělá, z individuelních podnětů vzniklá stěhování účinkovala v chod hospodářského života stěhování hromadná, zejm. židů, protestantů a kolonisace zemí zámořských, zvláště Spojených států amerických. Židé, stěhovavý to národ již od doby babylonské, nové hromadné místní posuny počínají od konce 15. stol., kdy 300.000 židů se vystěhovalo ze Španělska do Navarry, Francie, Portugalska i na východ, ze značné části i do Anglie, Holandska, Hamburku a Frankfurtu n. M. Od kozáckých pronásledování v 17. stol. počíná i odstěhovávání východních židů z Polska, kam se byli utekli za středověku ze všech dílů světa, koncem 19. stol. pak opět statisíce židů ruských hledalo útočiště v Novém světě. Od vypuknutí reformace nabývá i stěhování pronásledovaných jinověrců křesťanských rázu hromadnosti. Největších ztrát utrpěla zde Francie, z níž se jen po zrušení ediktu nantesského (1685) vystěhovalo 250—300.000 protestantů. Všechny země děkují emigrantům náboženským podstatné podněty, zvláště v bankovnictví a průmyslu, zejm. německé státy přijímaly uprchlíky ve větších massách z Rakouska, Skotska i Francie. Přes polovici velkokupců v Poznani bylo Skotů, kteří měli svou kolonii i v Krakově, Holanďané byli vedle židů vedoucími bankéři ve Frankfurtě n. M. a zakladateli hedvábnictví krefeldského, hlavními koloniemi francouzských refugiés byly Hamburk, Frankfurt, Kasselsko, Sasko i Branibory-Prusko a všude osvědčili se dovednými zakladateli nových kapitalistických industrií. Také v Holandsku, Anglii, Švýcarsku rozvoj kapitalistického hospodářství silně byl podnícen přistěhovalci. Je to také pochopitelno, změna domova je již sama sebou důvodem pro silnější rozvoj ducha kapitalistického. Odhodlávají se k vystěhování povahy nejsilnější, nejodvážnější, nejchladnější, nejméně sentimentální, odtrhují se stěhováním od všech starých zvyků a styků životních, nová země nemá pro ně významu, leč jen jako nástroj k obohacení, odloučivše se od minulosti mají jen budoucnost a tu mohou si zbudovati pouze výdělkem a z toho vzniká neúmorná činnost podnikatelská, zimničný tlak a silná touha spekulační.

Vedle těchto zjevů bylo jak nutným předpokladem, tak i bezprostředním podněcovatelem rozvoje kapitalistického ducha rozmnožení zásoby peněz, těžba i ohromné nálezy zlata a stříbra, po kterých vždy následovala horečka podnikatelská a spekulační, i pokroky technické, které nadto nejen zrychlily tempo moderního života hospodářského, nýbrž i postavily zájem o technické problémy v popředí všech zájmů obecných i konečně umožnily ono rychlé rozmnožení obyvatelstva, jakého jsme byli svědky v 19. stol.

A tak ze všech těchto vlivů a zdrojů byl vytvořen duševní směr, který ovládá dnešního bourgeois, tak vznikly i ony bour-

geoisní povahy, jež spojujíce s povahou občana doby předkapitalistické a ranněkapitalistické povahu podnikatelskou tvoří onen typ, který jest nositelem dnešního kapitalismu, typ dnešního podnikatele, který se z ovladatele výroby stal jejím otrokem, kterého nikoli výdělková snaha, nýbrž podnik sám ustavičně pohání k neúmorné práci, který puzen nikdy neodpočívající technikou, nikdy neumdlévající touhou po rozšíření výroby, nezná klidu, umění, lásky, soustředění ani sebe samého, nýbrž jen zájem svého podniku.

Na konec podává Sombart krátký rozhled do budoucnosti, obraz jistě ne potěšitelný. Obra kapitalismu nelze spoutati, nýbrž jen, pokud jeho síla je nezlomena, učiniti ochranná opatření k zabezpečení života, zdraví, majetku, zákonů na ochranu dělnictva, domoviny a pod. Sombart věří však, že duch kapitalistický sploští se v sytém rentnéřství a že, co ještě zbude po rentnéři, bude uchváceno byrokratem. Již i v dřívějších dobách sesul se duch kapitalistický: v 16. stol. v Německu a v Italii, v 17. v Holandsku a Francii a nyní v Anglii. Co podnikatelského ducha vždy zlomilo, bylo, že přejal panské choutky nebo prostě ztučněl a využívá svého bohatství ve formě rent. A dále přibývá zbyrokratisování našich podniků; v obrovském podniku docela po byrokraticku spravovaném nezbývá místa pro ducha kapitalistického. Konečně dojde kapitalismu dech i s úbytkem přírostu obyvatelstva, který nebude již poskytovati dosti místa pro průmyslové rozpětí.

Co nastane potom, Sombart nepovídá. Přes tento trudný rozhled četba knihy Sombartovy v mnohých směrech je potěšitelná; ukazuje Sombart jasně, že ani sama příroda, aniž výrobní činitelé nemohou určovati jakýkoli řád hospodářský, nýbrž že zde musí přistoupiti i ještě duch lidský a že nemají pravdu ti, kteří všechny divy budoucího života hospodářského očekávají od neosobního kapitálu, nechať se tento v čichkoli rukou nachází, neponechávajíce v hospodářském řádě vůbec místa osobnostem, člověku.

Dr. Jos. Gruber.

Časové hospodářské a právní otázky v elektrotechnice.

Inž. **Vladimír List.**

(Pokračování.)

Pro tyto různé sazby jsou vykonstruovány velmi různé systémy elektroměrů, které měří buď jen čas, po který se odebírá proud, neb množství proudu, které se odebere; dále jsou, které určují proud, jenž se odebere ve dne a v noci, a zvlášť jenž se odebere ve vyhrazený čas večerní; jiné elektroměry měří nejen spotřebovaný proud, ale i největší zatížení, jež způsobil odběratel elektrárně za rok; konečně jsou elektroměry, které měří proud, jenž přesahuje